

УДК 373.5.091:94(477.52) «1939/1956»

ТРАНСФОРМАЦІЇ РАДЯНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА СУМЩИНІ ЯК СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ УРСР (1939–1952 рр.)

І. С. Білоцерківська

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

belocerkovskaia@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4923-1083>

Ключові слова: шкільна освіта, Сумська область, система освіти УРСР, Сумський обласний відділ народної освіти, Закон України «Про освіту».

Метою розвідки є проведення дослідження на основі використання методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу трансформації системи шкільної освіти Сумської області від моменту її створення (1939 р.) до початку запровадження політехнічного навчання в контексті розбудови освітнього простору УРСР. Встановлено, що у 1939–1952 рр. на Сумщині не повністю виконувалася постанова ЦК КП(б)У «Про загальне обов'язкове навчання» дітей шкільного віку. З'ясовано, що в досліджуваний період через освітню систему, а також засоби масової інформації, відбувався ідеологічний вплив на свідомість як вчителів, так і школярів.

TRANSFORMATIONS OF THE SOVIET SCHOOLING IN SUMY AS A COMPONENT OF THE UkrSSR SYSTEM OF EDUCATION (1939–1952)

I. Bilotserkivska

University of Hryhorii Skovoroda in Pereiaslav

Key words: school education, Sumy region, education system of the Ukrainian SSR, the Sumy regional department of public education, Law of Ukraine «On education»

The purpose of the research is to conduct a specific historical, comparative and problem-chronological analysis of the transformation of the school system in the Sumy region from its inception (1939) to the introduction of polytechnic education in the context of educational space development of the UkrSSR (1952). Having analysed the Communist party and the Government documents related to school education and their impact on its development in the Sumy region, it has been established that the state educational policy in 1939-1952 was ideologically oriented on the development of the Ukrainian school system on the basis of Sovietization and Russification. Among the achievements of this period were growth of the school network, improvement of the schools supply with textbooks, teaching staff, increasing the number of school children and eliminating the overload of students with homework and community focused extracurricular services, etc. It was established that during the period under study the decisions of the Central Committee of the CP(b)U resolution of 14 August, 1930 «On general compulsory education» of school-age children were not fully implemented in the Sumy region. Among the negative aspects of the establishment of the appropriate educational process in the region, the following were identified: delays in paying teachers' salaries in many districts, failure to supply teachers with bread, inadequate preparation for the school year in terms of school renovation and fuel supply, and so on. Apart from that, the Government's decision to return teachers who did not work on their specialty was poorly implemented. Consequently, some districts were not fully staffed with teachers. It was also established that in 1939–1952 the number of Russian-language schools in the region gradually increased. It was also found out that during the period of study both teachers and students were ideologically influenced through both the educational system and the media.

У 2019 р. з метою створення нового освітнього простору, забезпечення права кожного на одержання якісних освітніх послуг, керуючись Законом України «Про освіту», ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» Сумська обласна рада затвердила Обласну

комплексну програму «Освіта Сумщини у 2019–2020 роках», серед основних завдань якої є: зміцнення і модернізація навчально-методичної та матеріально-технічної бази закладів загальної середньої освіти; створення опорних шкіл; забезпечення системної підготовки педагогічних

працівників, залучених до навчання дітей з особливими освітніми потребами та ін. В умовах реформування системи освіти доречною постає потреба звернення до власного історичного минулого та його об'єктивного аналізу. Тому метою статті стало здійснення дослідження на основі застосування методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу трансформацій системи шкільної освіти Сумської області від моменту її створення (1939 р.) в контексті розбудови освітнього простору УРСР.

Окремі аспекти реформування системи освіти УРСР у 1930–1950-х рр. розглядали Л.Д. Березівська, О.О. Лаврут та інші¹. Результати цих трансформацій у школах Сумщини розглядаються вперше.

У процесі дослідження з'ясовано, що головний орган в системі шкільної освіти регіону – Сумський обласний відділ народної освіти та підлеглі йому освітні заклади у 1930–1950-х рр. керувалися такими законодавчими актами: постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 25 липня 1930 р. «Про загальне обов'язкове початкове навчання»²; постановою ЦК КП(б)У від 14 серпня 1930 р. «Про загальне обов'язкове навчання», що в звітних матеріалах і засобах масової інформації мала назву «Закон про загальне обов'язкове навчання», «Закон про всеобуч»; постановою ЦК КП(б)У від 23 серпня 1930 р. «Про запровадження обов'язкового загального початкового навчання на Україні».

Встановлено, що згідно з постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 25 липня 1930 р. «Про загальне обов'язкове початкове навчання» узаконювалося обов'язкове навчання дітей обох статей у віці від 8 до 15 років в обсязі 4-річного курсу початкової школи. Паралельно з цим відбувалася реалізація плану з введення обов'язкового семирічного навчання в містах і робочих селищах. Для здійснення цього в кожному районі були створені т. зв. «фонди всеобучу», завдяки яким задовольнялися освітні потреби дітей з малозабезпечених сімей, зокрема шляхом надання навчальних підручників, взуття, одягу, харчування, транспорту тощо. Для вирі-

шення проблеми забезпечення шкіл педагогічними кадрами було вирішено вести підготовку вчителів через систему функціонування та збільшення мережі педагогічних інститутів, технікумів і короткотермінових курсів, а також поліпшення матеріального становища педагогів тощо.

Крім того, у 1939 р. було запроваджено новий порядок проведення перевірних і випускних іспитів у школах Сумщини: учні, які мали більше трьох оцінок «погано» з основних предметів, до іспитів не допускалися і залишалися на повторному курсі. У 4-х класах іспити з природознавства було замінено екзаменами з історії, у 6-х – письмовою роботою з літератури, у 7-х класах вводилися перекази з російської і української літератури, у 8-х – замість фізики були екзамени з географії. Учні, які закінчували середню школу на «відмінно», одержували атестат та право вступу до вищої школи без іспитів³.

Варто зазначити, що до 1939 р. через прийняття партійних постанов в українській шкільній освіті було припинено процес українізації, проведено уніфікацію та ідеологізацію змісту навчально-виховного процесу, посилено внутрішньо шкільний контроль та контроль за педагогічними кадрами. Так, зокрема було введено єдині навчальні плани, шкільний режим, систему оцінювання, підходи до підручникотворення; збільшено кількість годин на вивчення російської мови; запроваджено обов'язкове вивчення російської мови в українських школах, разом з тим розширено функціонування російських шкіл; встановлено єдину шкільну систему освіти (єдина десятирічна з чотирирічною початковою школою, неповна семирічна школа).

Вищенаведені трансформації були стримані початком Другої світової війни та розгортанням бойових дій на теренах СРСР. Радянський уряд змушений був пристосовувати шкільну освіту до проблем воєнного часу через порушення навчального процесу, використання шкіл як шпиталів, зменшення кількості шкіл, воєнізації навчально-виховного процесу тощо.

З'ясовано, що на позачерговій IV сесії Верховної Ради СРСР від 1 вересня 1939 р. прийнято «Закон про загальний військовий обов'язок», у VIII главі якого зазначалося, що молодь повинна була проходити початкову військову і допризовну підготовку в навчальних закладах. Так, початкова військова підготовка проводилася в усіх школах, починаючи з 5-го до 7-го класу включно. В навчальному плані шкіл на неї відводилося дві години при шестиденному режимі навчання.

¹ Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : монографія. Київ : Богданова А. М., 2008. С. 211–240; Лаврут О. О. Матеріальне становище закладів освіти УРСР у перші повоєнні роки (на матеріалах Сталінської області). *Гуржіївські історичні читання*. 2014. Вип. 7. С. 318–321. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2014_7_122 (дата звернення : 19.06.2020).

² Про загальне обов'язкове початкове навчання : постанова ЦК ВКП(б) від 25 липня 1930 р. *За загальне навчання : зб. директив та інструкцій*. Харків : Держ. вид-во України, 1930. Вип. 1. С. 10–17.

³ Про іспити в школах УРСР. *Більшовицька зброя*. 1939. 11 квіт. [№ 68]. С. 4.

Допризовну військову підготовку проходили учні трьох старших класів середньої школи (8-10-х) і відповідних навчальних закладів (технікумів, робітничих факультетів, шкіл фабрично-заводського учнівства тощо). Однак для впровадження нової програми в школах Сумської області не вистачало кадрів, військових керівників добирали з командирів запасу¹. На військових заняттях учні опановували стрілецьку справу, організовували гуртки ППХО (протиповітряної хімічної оборони) та ГСО (готовий до санітарної оборони).

Варто також відзначити важливий факт, який мав вплив на навчання старшокласників. Так, згідно з постановою РНК СРСР від 26 жовтня 1940 р. № 27 було введено плату за навчання у 8–10 класах середніх шкіл, у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах СРСР, яка існувала упродовж наступних 16 років. Лише 6 червня 1956 р. прийнято постанову РМ СРСР «Про скасування плати за навчання у старших класах середніх шкіл, у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах СРСР».

З розгортанням бойових дій на території УРСР учителі й учні долучилися до робіт у колгоспах і на виробництві, щоб замінити працівників, які взяли участь у воєнних подіях. Для забезпечення нормальної роботи шкіл, змінивши учителів, які були мобілізовані, Сумський обласний відділ народної освіти влітку 1941 р. організував при Сумському педагогічному інституті педагогічні курси. Їх завдання полягало у підготовці викладачів з математики, природознавства, історії для 5–7 і 8–10 класів повних і неповних середніх шкіл. Після закінчення курсів слухачі вступали на заочний відділ педагогічного інституту².

Після звільнення території від ворожих військ перед освітянами постали нові виклики. За два роки німецької окупації велика кількість дітей Сумської області переросли шкільний вік, зовсім не відвідували школи. Цих дітей було взято на облік. Згідно з рішеннями НКО УРСР у зв'язку з неодночасним початком навчання в школах області у 1944 р. були різні терміни закінчення навчального року. У школах, де розпочалося навчання до 1 грудня, закінчили навчатися 20 травня, а потім проводили іспити. У школах, де робота розпочалася упродовж грудня-лютого, навчання закінчилося 10 червня. З 10 червня до 1 вересня учнів відпустили на літню перерву, а з 1 вересня до 1 листопада закін-

чили вивчення і повторення програмного матеріалу 1943/1944 навчального року. Переводні і випускні іспити в цих школах було проведено 1–15 листопада, а новий навчальний рік розпочався 20 листопада 1944 р.³

Після звільнення території Сумської області від окупантів, перед освітянами постали проблеми відбудови шкільної освіти після дворічної перерви. Варто відзначити, що з 5 вересня до 1 грудня 1943 р. повністю відновили роботу 1.088 шкіл, у яких навчалось 12.848 учнів⁴. Разом з тим відбувалося запровадження в навчально-виховній роботі нововведень: роздільного навчання для хлопчиків і дівчаток у великих містах (постанова ЦК ВКП (б) від 16 липня 1943 р. «Про запровадження роздільного навчання хлопців і дівчат в 1943–44 н.р. в неповних середніх і середніх школах обласних, крайових міст, столичних центрів союзних і автономних республік і великих промислових міст»), введення військово-фізичної підготовки, трудове виховання учнів, ліквідовано практику соцзмагання у навчально-виховній роботі, здійснено перехід на п'ятибальну цифрову систему оцінок знань учнів і втілення «правил для учнів» (постанова РНК УРСР від 11 січня 1944 р. «Про запровадження цифрової п'ятибальної системи оцінки успішності і поведінки учнів в початкових, семирічних і середніх школах»).

У низці освітніх документів відображено зміни в шкільній освіті, що стосувалися педагогів: підвищення заробітної плати вчителям та запровадження для них нагороди (постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 11 серпня 1943 р. № 875 «Про підвищення заробітної плати вчителям та іншим шкільним працівникам початкових і середніх шкіл», постанова РНК УРСР 20 лютого 1945 р. № 333 «Про встановлення значка «Відмінник народної освіти УРСР»)⁵. Відповідно до постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 8 березня 1944 р. «Про поновлення заочної освіти на Україні» усі вчителі, які не мали закінченої педагогічної освіти, зобов'язувалися здобути її шляхом заочного навчання, а органи народної освіти – контролювати, як вчать заочники, систематично їм допомагати. Однак ще у 1946 р. 300 вчителів області не мали закінченої педагогічної освіти і ніде не навчалися. У деяких населених пунктах

³ Коновалова В. На нараді працівників народної освіти. *Більшовицька зброя*. 1944. 23 квіт. [№ 64 (132)]. С. 4.

⁴ Рішення № 451 Виконавчого комітету Сумської обласної ради депутатів трудящих від 8 серпня 1944 р. про підсумки роботи шкіл за 1943–1944 навчальний рік. *ДАСО*. Ф. Р-3552. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 41.

⁵ Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія. Київ: Богданова А. М., 2008. С. 231–232

¹ Військова підготовка в радянській школі. *Більшовицька зброя*. 1939. 20 жовт. [№ 226]. С. 1.

² Смілянець В. Нові кадри вчителів. *Більшовицька зброя*. 1941. 26 серп. [№ 204 (790)]. С. 4.

Шалигінського, Дубов'язівського, Білопільського, Синівського та інших районів учителі 8–10 років навчалися на одному і тому ж курсі. Разом з тим траплялися випадки, коли керівники районних відділів народної освіти (зокрема Тростянецького, Улянівського) не відпускали заочників на сесії, завантаживши їх різними дорученнями¹. У 1948 р. для всіх вчителів і працівників відділів освіти запроваджено єдину обов'язкову систему підвищення кваліфікації через стаціонарно-заочні курси².

21 червня 1944 р. прийнято постанову РНК СРСР «Про заходи до поліпшення якості навчання в школі» і «Положення про екзамени на атестат зрілості». Згідно з цією постановою вводилися випускні екзамени для учнів, які закінчили 4-ий (початкова освіта) і 7-ий класи та екзамени на атестат зрілості при закінченні середньої школи. Випускники, які показали найкращі успіхи, нагороджувалися золотими і срібними медалями. Особливість таких екзаменів полягала у тому, що випускники відповідали на іспитах за програмою не лише останнього класу, а й усіх років навчання. Право тримати екзамени на атестат зрілості отримували учні лише за умови відмінної поведінки³. Для всіх шкіл склалися єдині екзаменаційні білети, розроблені НКО УРСР.

Але разом з тим в школах області існували проблеми з налагодженням функціонування шкільного процесу: було не повністю здійснено рішення постанови ЦК КП(б)У від 14 серпня 1930 р. «Про загальне обов'язкове навчання» дітей шкільного віку (протягом 1943/1944 навчального року не відвідували школи 13.175 дітей), у багатьох районах затримувалася заробітна плата вчителям, не налагоджено постачання вчителів хліба, неналежна підготовка до навчального року у справі відбудови шкіл і заведення палива тощо. Крім того, незадовільно виконувалася постанова Уряду про повернення на педагогічну роботу вчителів, які працювали не за спеціальністю, внаслідок чого деякі райони не були повністю укомплектовані педагогічними кадрами⁴.

Архівні та опубліковані джерела свідчать, що в ті роки структура й організаційні основи шкі-

льної освіти не змінювалися. Проте під впливом воєнних дій зверталася більша увага на військово-навчання та фізичне виховання. Після кількох років послаблення стандартизації, уніфікації та авторитарних методів керівництва освітою у воєнні роки, починаючи з 1946 р., всі ці процеси набрали нових обертів. Закінчення воєнних дій сприяло прийняттю постанови РМ УРСР 22 серпня 1946 р. «Про відміну військової підготовки юнаків і дівчат 5–7 класів, дівчат 7–10 класів і про зміни програм допризовної військової підготовки учнів 8–10 класів», відповідно до якої було затверджено навчальні плани для шкіл УРСР.

У 1946 р. увага керівництва країни була повернута до стану викладання іноземних мов у школах. Відповідно до постанови РМ УРСР і ЦК КП(б)У від 17 квітня 1946 р. за № 667 «Про поліпшення вивчення іноземних мов у семирічних і середніх школах УРСР», Виконком обласної ради депутатів трудящих вирішив зобов'язати обласний відділ народної освіти з нового (1946/1947) навчального року запровадити вивчення англійської мови в окремих 3-х і 4-х класах двох шкіл м. Сум (№ 1, № 5); організувати при обласному Інституті удосконалення кваліфікації вчителів та при міських педагогічних кабінетах постійно діючі семінари для викладачів іноземних мов; організувати вивчення іноземних мов директорами та завідувачами навчальних частин середніх шкіл та інспекторами обласного і міських відділів народної освіти; встановити систематичний контроль за станом викладання іноземних мов у школах та широко популяризувати кращий досвід роботи окремих учителів іноземних мов⁵.

Варто відзначити, що поступово збільшувалася кількість російськомовних шкіл в регіоні. Зокрема, станом на 1944/1945 навчальний рік в Сумській області налічувалося 1.097 шкіл (201.996 учнів), з них 159 з російською мовою навчання⁶, а в 1947 р. кількість шкіл збільшилася до 1.141 (в тому числі 3 училища), з яких 176 – російських (15 %)⁷. З 1947 р. збільшено кількість годин на викладання української та російської мов та введено викладання англійської та

¹ Цвинтарний Д. Заочне навчання вчителів. *Більшовицька зброя*. 1946. [№ 73 (635)]. 11 квіт. С. 3.

² Ситник О. Успішно закінчити навчальний рік. *Більшовицька зброя*. 1948. 8 лют. [№ 28 (1934)]. С. 3.

³ Алмашина А. Готуватися до екзаменів на атестат зрілості. *Більшовицька зброя*. 1944. 17 груд. [№ 230 (298)]. С. 4.

⁴ Рішення № 451 Виконавчого комітету Сумської обласної ради депутатів трудящих від 8 серпня 1944 р. про підсумки роботи шкіл за 1943–1944 навчальний рік. *ДАСО*. Ф. Р-3552. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 41

⁵ Рішення № 697 Виконкому Сумської обласної ради депутатів трудящих від 23 травня 1946 р. про поліпшення вивчення іноземних мов у семирічних і середніх школах області. *ДАСО*. Ф. Р-3552. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 44

⁶ Річний звіт про військово-фізичну підготовку учнів шкіл і педагогічних училищ Сумської області за 1946–1947 учбовий рік. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 351. Арк. 2

⁷ Річний звіт Сумського обласного відділу народної освіти УРСР за 1944–1945 навчальний рік. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 110. Арк. 6

французької мови із 3-го класу, а в старших класах – викладання психології та логіки¹.

Згідно зі звітними матеріалами станом на 1949 р. іноземні мови викладалися у всіх семирічних і середніх школах області, але постанова № 2038 РМ УРСР від 31 жовтня 1947 р. в частині відсоткового співвідношення у викладанні ще не виконувався. У переважній більшості шкіл викладали німецьку мову, що пояснювалося відсутністю відповідних педагогічних кадрів. Наприклад, у 1950/1951 навчальному році англійську мову вивчали 15,5 % учнів, французьку – 11,3 %, німецьку – 73,2 %².

Важливою подією для системи освіти краю було прийняття постанови ЦК КП(б)У в листопаді 1946 р. «Про заходи до дальшого поліпшення роботи шкіл УРСР», у якій піддано критиці діяльність Українського науково-дослідного інституту педагогіки, газети «Радянська освіта» і журналу «Радянська школа» щодо вивчення та популяризації досвіду роботи кращих учителів і шкіл. Згадана постанова зобов'язувала органи народної освіти «з метою підвищення ідейно-політичного рівня, наукової і методичної кваліфікації вчителів і працівників освіти», проводити курси, семінари, обмін досвідом роботи кращих учителів та інспекторів шкіл, видавати інструктивно-методичні листи і методрозробки. Постанова вимагала внести зміни в існуючі форми методичної роботи. Завідувач кафедри педагогіки Сумського педагогічного інституту доцент Й.А. Ліпман відмічав, що «День учителя» в Сумській області на той час був єдиною і основною масовою формою підвищення кваліфікації вчителів³. Він пропонував перейти до вищої форми узагальнення досвіду працівників школи – науково-методичних конференцій учителів в окремих районах і області. Першу обласну науково-практичну конференцію підготували Сумський інститут удосконалення вчителів і кафедра педагогіки Сумського педагогічного інституту у 1947 р.

Рішення ЦК КП(б)У про «Нарис історії української літератури», «Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (24 серпня 1946 р.) спричинили перебудову викладання історії, Конституції та літератури в школах Сумщини, яка включала в себе насаджування російського шовінізму, гост-

ру критику «буржуазного націоналізму». На думку фахівців, фрагментарне вивчення історії України застосовувалося з метою вихолощування національної самосвідомості, що в окремих випадках сформувалося сімейним вихованням чи іншими чинниками⁴. Вже тоді закладалися в свідомість підростаючого покоління міфи, які досі активно розвінчуються сьогоденним українським суспільством.

Згідно з постановами ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 р. «Про заходи до дальшого поліпшення роботи шкіл УРСР»⁵ і «Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР» колегія Міністерства освіти УРСР схвалила постанovu від 22 листопада 1947 р. «Про стан викладання історії СРСР та історії України в школах УРСР». У документі вказувалися «недоліки» у викладанні цих предметів і шляхи їх подолання, серед яких внесення змін до діючих програм та підручників згідно з вимогами партійних офіційних матеріалів з ідеологічних питань тощо.

У 1948 р. відбулася сесія Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В.І. Леніна, після якої викладання генетики у школах і вишах було заборонено. Продовженням вищезгаданої сесії ВАСГНІЛ в плані розгрому біологічних наук стала спільна наукова сесія Академії наук СРСР і Академії медичних наук СРСР, яка відбулася 28 червня – 4 липня 1950 р. в Москві і була присвячена фізіологічному вченню І.П. Павлова. Все це мало наслідки і у викладанні шкільних курсів біології.

У серпні 1948 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про стан викладання біологічних наук і заходи щодо зміцнення біологічних кафедр у вищих навчальних закладах», а ЦК КП(б)У – «Про заходи щодо перебудови роботи наукових установ, кафедр, видавництв, журналів і газет України в області біології і зміцнення цих ділянок кваліфікованими кадрами». Як зазначалося у звітних матеріалах обласного відділу народної освіти, «з метою ідейно-теоретичного і практичного озброєння учителів та керівних працівників народної освіти з питань, перебудови викладання біології» було проведено обласні і міжрайонні семінари та методичні об'єднання, працівниками Облвн та Інституту удосконалення кваліфікації учителів прочитано «мало не три десятки лекцій» для вчителів з питань біологічної

¹ Народна освіта. Більшовицька зброя. 1947. 28 січ. [№ 20 (839)]. С. 4.

² Отчет о работе школ и отделов народного образования за 1949–1950 учебный год. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО). Ф. Р-3552. Оп. 1. Спр. 128. Арк. 38

³ Ліпман Й. Методичну роботу вчителів – на вищий рівень. Більшовицька зброя. 1947. 4 квіт. [№ 67 (886)]. С. 2–3.

⁴ Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991) : українська версія / Наук. ред. Турченко Ф. Г. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. С. 83

⁵ Про заходи до дальшого поліпшення роботи шкіл УРСР : постанова ЦК КП(б)У (листопад 1946 р.). Постанови партії та уряду про школу / упоряд. О. Г. Сивець. Київ ; Харків : Рад. шк., 1947. С. 90–95.

науки¹. Вищевказаним подіям приділялася значна увага, оскільки біологія була тісно пов'язана із сільським господарством, на яке покладались великі економічні сподівання.

У 1948–1952 рр. прийнято низку урядових та партійних документів, у яких звернено увагу на дотримання нормального розпорядку в школі і режиму дня учнів, а також усунення перевантаження їх домашніми завданнями та громадською роботою. У 1948/1949 навчальному році районними відділами народної освіти Сумської області здійснено реалізацію постанови ЦК КП(б)У про ліквідацію перевантажень учнів громадською роботою². Відповідно до постанови РМ УРСР і ЦК КП(б)У від 17 серпня 1950 р. «Про впорядкування внутрішнього розпорядку і режиму дня учнів початкових, семирічних, середніх шкіл» прийнято наказ Міністерства освіти УРСР «Про усунення переобтяження учнів домашніми завданнями», який наголошував на незадовільній побудові розкладів, зазначаючи про норми навантажень для учнів.

У школах області проводилася відповідна робота з покращення організації навчально-виховної роботи – не допускалися затягнення уроків, задавання домашніх завдань без відповідного роз'яснення, перевантаження учнів домашніми завданнями. Районні відділи народної освіти і керівники шкіл перевіряли правильність розподілу навчального матеріалу по чвертях, виконання навчальних планів і правильність складання розкладу уроків.

Вчителі допомагали учням складати приблизний режим, контролювали його виконання, організовували звіти учнів про виконання режиму. З самого початку навчального року керівниками шкіл приділялася відповідна увага правильному розподілу гурткових занять і громадських навантажень учнів. Найкраще вся ця робота проводилася по школах Білопільського, Краснопільського, Кролевецького, Улянівського, Глинського районів і м. Суми³.

Постанову РМ УРСР і ЦК КП(б)У від 17 серпня 1950 р. та наказ Міністерства освіти від 21 серпня 1950 р. Сумський обласний відділ народної освіти перед початком 1951/1952 навчального

року обговорив на кущових нарадах керівників шкіл в липні 1951 р. та на обласній нараді завідувачів Райвно голів райкомів спілки та керівників секцій, яка проводилася 18–20 серпня 1951 р. і з питання про підсумки роботи шкіл за 1950/1951 навчальний рік та завдання 1951/1952 навчальний рік.

Виконуючи постанову РМ і ЦК КП(б)У від 17 серпня 1950 р., керівники шкіл області під час підготовки шкіл до 1951/1952 навчального року приділили значну увагу забезпеченню шкільних приміщень вентиляцією та освітленням⁴.

У 1952 р. для розвантаження учнів було прийнято обмеження і у сфері гурткової роботи. Відповідно до наказу Міністерства освіти УРСР від 28 лютого 1952 р. «Про зміцнення дисципліни в школах Української РСР» та «Правил для учнів», учні 5–7 класів не мали проводити у гуртках більше за 3–4 год. на тиждень, а 8–10-х – 4–5. Діти не повинні були відвідувати більше, ніж 2 гуртки⁵.

У жовтні 1952 р. на XIX з'їзді КПРС проголошено перебудову школи з метою наближення її до життя, порушено питання про політехнізм. Ці процеси набули поширення у 1950–1960-х рр. і будуть розглянуті в інших наукових розвідках.

Таким чином, проаналізувавши партійні та урядові документи, що стосуються системи шкільної освіти та їхнього впливу на її розвиток у Сумській області, можна стверджувати, що державна освітня політика 1930–1950-х рр. сприяла ідеологічному впливу на свідомість підрастаючого покоління засадах русифікації. До здобутків зазначених трансформацій шкільної освіти в регіоні слід віднести розширення мережі шкіл, збільшення контингенту учнів, забезпечення шкіл підручниками, організація підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів. Встановлено, що організація освітнього простору Сумщини не мала територіальних особливостей. У подальшому планується дослідити, як саме видозмінювалася сформована у 1940–1950-х рр. система шкільної освіти.

¹ Звіт про роботу Сумського облвню за 1948–1949 учбовий рік. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. (далі – *ЦДАВО України*). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 722. арк. 51.

² Звіт про роботу Сумського облвню за 1948–1949 учбовий рік. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. (далі – *ЦДАВО України*). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 722. арк. 106.

³ Звіт про роботу шкіл і органів народної освіти Сумської області за 1950–1951 навчальний рік. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 1028. Арк. 26

⁴ Отчет о работе школ и отделов народного образования за 1951/1952 учебный год. *ДАСО*. Ф. Р-3552. Оп. 1. Спр. 159. Арк. 39

⁵ Лаврут О. О. Матеріальне становище закладів освіти УРСР у перші повоєнні роки (на матеріалах Сталінської області). *Гуржіївські історичні читання*. 2014. Вип. 7. С. 320. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2014_7_122 (дата звернення: 19.06.2020).

References

- Almashina A. Gotuvatisya do ekzameniv na atestat zrilosti. Bilshovicka zbroya. 1944. 17 grud. [№ 230 (298)]. S. 4.
- Berezivska L. D. Reformuvannya shkilnoyi osviti v Ukrayini u HH stolitti : monografiya. Kiyiv : Bogda-nova A. M., 2008. 406 s.
- Vijskova pidgotovka v radyanskij shkoli. Bilshovicka zbroya. 1939. 20 zhovt. [№ 226]. S. 1.
- Zvit pro robotu Sumskogo oblvno za 1948–1949 uchbovij rik. Centralnij derzhavnij arhiv vishih organiv vladi ta upravlinnya Ukrayini. (dali – CDAVO Ukrayini). F. 166. Op. 15. Spr. 722. 107 ark.
- Zvit pro robotu shkil i organiv narodnoyi osviti Sumskoyi oblasti za 1950–1951 navchalnij rik. CDAVO Ukrayini. F. 166. Op. 15. Spr. 1028. 130 ark.
- Kaganov Yu. O. Konstruyuvannya «radyanskoyi lyudini» (1953–1991) : ukrayinska versiya / Nauk. red. Turchenko F. G. Zaporizhzhya: Inter-M, 2019. 432 s.
- Konovalova V. Na naradi pracivnikov narodnoyi osviti. Bilshovicka zbroya. 1944. 23 kvit. [№ 64 (132)]. S. 4.
- Lavrut O. O. Materialne stanovishe zakladiv osviti URSR u pershi povoyenni roki (na materialah Stalinskoyi oblasti). Gurzhivski istorichni chitannya. 2014. Vip. 7. S. 318–321. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2014_7_122 (data zvernennya : 19.06.2020).
- Lipman J. Metodichnu robotu vchiteliv – na vishij riven. Bilshovicka zbroya. 1947. 4 kvit. [№ 67 (886)]. S. 2–3.
- Narodna osvita. Bilshovicka zbroya. 1947. 28 sich. [№ 20 (839)]. S. 4.
- Otchet o rabote shkol i otdelov narodnogo obrazovaniya za 1949–1950 uchebnyj god. Derzhavnij arhiv Sumskoyi oblasti (dali – DASO). F. R-3552. Op. 1. Spr. 128. 65 ark.
- Otchet o rabote shkol i otdelov narodnogo obrazovaniya za 1951/1952 uchebnyj god. DASO. F. R-3552. Op. 1. Spr. 159. 165 ark.
- Pro zagalne obov'yazkove pochatkove navchannya : postanova CK VKP(b) vid 25 lipnya 1930 r. Za zaga-lne navchannya : zb. direktiv ta instrukcij. Harkiv : Derzh. vid-vo Ukrayini, 1930. Vip. 1. S. 10–17.
- Pro zahodi do dalshogo polipshennya roboti shkil URSR : postanova CK KP(b)U (listopad 1946 r.). Postanovi parti i ta uryadu pro shkolu / uporyad. O. G. Sivec. Kiyiv ; Harkiv : Rad. shk., 1947. S. 90–95.
- Pro ispiti v shkolah URSR. Bilshovicka zbroya. 1939. 11 kvit. [№ 68]. S. 4.
- Richnij zvit pro vijskovo-fizichnu pidgotovku uchniv shkil i pedagogichnih uchilish Sumskoyi oblasti za 1946–1947 uchbovij rik. CDAVO Ukrayini. F. 166. Op. 15. Spr. 351. 32 ark.
- Richnij zvit Sumskogo oblasnogo viddilu narodnoyi osviti URSR za 1944–1945 navchalnij rik. CDAVO Ukrayini. F. 166. Op. 15. Spr. 110. 91 ark.
- Rishennya № 451 Vikonavchogo komitetu Sumskoyi oblasnoyi radi deputativ trudyashih vid 8 serpnja 1944 r. pro pidsumki roboti shkil za 1943–1944 navchalnij rik. DASO. F. R-3552. Op. 1. Spr. 1. 60 ark.
- Rishennya № 697 Vikonkomu Sumskoyi oblasnoyi radi deputativ trudyashih vid 23 travnja 1946 r. pro polipshennya vivchennja inozemnih mov u semirichnih i serednih shkolah oblasti. DASO. F. R-3552. Op. 1. Spr. 6. 150 ark.
- Sitnik O. Uspishno zakinchiti navchalnij rik. Bilshovicka zbroya. 1948. 8 lyut. [№ 28 (1934)]. S. 3.
- Smilyanec V. Novi kadri vchiteliv. Bilshovicka zbroya. 1941. 26 serp. [№ 204 (790)]. S. 4.
- Cvintarnij D. Zaochne navchannya vchiteliv. Bilshovicka zbroya. 1946. [№ 73 (635)]. 11 kvit. S. 3.

Received 11 August 2020
Accepted 01 September 2020